

УДК 340.12

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2022.01.32>

НАПРЯМКИ РЕФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА ТА ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ В УМОВАХ ВІЙНИ В УКРАЇНІ

Ковальчук С.,*доктор філософії в галузі права, PhD**заступник начальника відділу розгляду скарг у**сфері державної реєстрації нерухомого майна**Управління розгляду скарг у сфері державної реєстрації**Офісу протидії рейдерству Міністерства юстиції України***Пивовар М.,***доктор філософії в галузі права, PhD**асистент кафедри теорії права та конституціоналізму**Національний університет "Львівська політехніка"**<https://orcid.org/0000-001-5495-5361>*

Ковальчук С., Пивовар М. Напрямки реформування громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах війни в Україні.

В сучасних умовах перебування України в стані війни громадянське суспільство слід розглядати не лише, як суспільство вільних індивідів, але й суспільство, побудоване на правомірних (справедливих) відносинах. Підтверджено, що визнання зв'язку між правом і справедливістю є складовою європейської правової традиції. Базовим елементом громадянського суспільства є його незалежні самоврядні інститути, які взаємодіючи з органами державної влади, виконують важливі легітимувальні функції як усередині суспільства, так і в процесі його взаємодії з органами державної влади. Встановлено, що інститути громадянського суспільства є гарантами непорушності особистих прав громадян, дають їм впевненість у своїх силах, слугують опорою для громадян та державної влади у їх можливому протистоянні з ворогом. Вони ж діють у свою чергу на самоврядних засадах у межах Конституції та законів України. Особливо актуальним залишається роль громадянського суспільства в період повномасштабної війни в Україні. В такий складний період нашої незалежності кожен українець бере активну участь в громадському житті держави долучаючись до спільної перемоги над ворогом. Важливою підтримкою стає діяльність іноземних волонтерів. Саме тому, роль громадянського суспільства є неоціненою. Від згуртованості кожного з нас залежить доля нашої держави в майбутньому.

У демократичній правовій державі громадянське суспільство взаємодіє з публічною владою, видом суспільно-політичної, суверенної, легітимної влади, в основі якої лежить публічний інтерес

і безособовий характер, що виражається у системі суспільних, публічно-політичних, вольових відносин, які виникають між фізичними та юридичними особами (як суб'єктами громадянського суспільства) та органами і посадовими особами держави (які наділені владними повноваженнями) на основі права й закону.

На сучасному етапі розвитку України процеси становлення демократичної правової держави й інституціоналізації громадянського суспільства йдуть одночасно та паралельно, взаємодоповнюючи один одного. Повномасштабну війну, яку розпочала Російська Федерація проти України 24 лютого 2022 року акумулювала механізми становлення та розвитку міцної та злагодженої взаємодії органів публічної влади та інститутів громадянського суспільства. Проте, шлях до перемоги є нелегкий, а отже і потребує певних реформувальних та удосконалень таких механізмів. Важливо, щоб сьогодні конституційність та легітимність державної влади були повноцінно реалізовані на умовах громадянського суспільства. Ступінь цієї повноцінності прямо пропорційний стабільності інститутів громадянського суспільства і розвиненості громадянської правової та політичної культури. Громадянське суспільство – відзеркалення демократії та перемоги нашого народу над відомим на весь світ диктатора Путіна. Українці демонструють єдність на усіх фронтах боротьби з російським окупантом і це викликає неабияке захоплення та підтримку в діях міжнародної спільноти. Після перемоги у війні з окупантом на українське суспільство чекає ряд нових демократичних трансформацій, в тому числі які стосуються інститутів громадянського суспільства.

Ключові слова: інститути громадянського суспільства, держава, органи публічної влади, збройна агресія, громадські організації.

Kovalchuk S., Maya Pivovar M. Directions of reforming civil society and public authorities in the conditions of war in Ukraine.

In the current conditions of Ukraine's state of war, civil society should be considered not only as a society of free individuals, but also a society built on lawful (just) relations. It has been confirmed that the recognition of the interaction between law and justice is part of the European legal tradition. The basic element of civil society is its independent self-governing institutions, which, interacting with public authorities, perform important legitimating functions both within society and in the process of its interaction with public authorities. It is established that the institutions of civil society are the guarantors of the inviolability of personal rights of citizens, give them confidence in their abilities, serve as a support for citizens and public authorities in their possible confrontation with the enemy. They, in turn, operate on a self-governing basis within the Constitution and laws of Ukraine. The role of civil society during the full-scale war in Ukraine remains particularly relevant. In such a difficult period of our independence, every Ukrainian takes an active part in the public life of the state, joining the common victory over the enemy. The activities of foreign volunteers are becoming an important support. That is why the role of civil society is invaluable. The fate of our state in the future depends on the unity of each of us.

In a democratic state governed by the rule of law, civil society interacts with public power, a type of socio-political, sovereign, legitimate power, based on public interest and impersonal nature, expressed in the system of social, public-political, volitional relations that arise between physical and legal persons (as subjects of civil society) and bodies and officials of the state (who are endowed with power) on the basis of law and law.

At the present stage of Ukraine's development, the processes of formation of a democratic state governed by the rule of law and institutionalization of civil society are simultaneous and parallel, complementing each other. The full-scale war launched by the Russian Federation against Ukraine on February 24, 2022, accumulated mechanisms for the formation and development of strong and coordinated cooperation between public authorities and civil society institutions. However, the path to victory is not easy, and therefore requires some reforms and improvements in such mechanisms. It is important that today the constitutionality and legitimacy of state power are fully realized in the conditions of civil society. The degree of this fullness is directly proportional to the stability of civil society institutions and the development of civil legal and political culture. Civil society is a reflection of democracy and the victory of our people over the world-famous dictator Putin. Ukrainians

demonstrate unity on all fronts in the struggle against the Russian occupier, and this arouses great admiration and support in the actions of the international community. After the victory in the war with the occupier, a number of new democratic transformations await Ukrainian society, including those involving civil society institutions.

Key words: civil society institutions, state, public authorities, armed aggression, public organizations.

Постановка проблеми. Враховуючи події в Україні на шляху до нових демократичних змін роль інститутів громадянського суспільства різко зростає. Незважаючи на те, що на сьогодні взаємодія громадянського суспільства й органів публічної влади є досить консолідованою і наявний певний баланс інтересів, що сприяє розвитку та солідаризації суспільства. Однак, однією з основних проблем в ході війни залишається відсутність належної реалізації правових засад взаємодії громадянського суспільства й органів публічної влади в Україні на рівні положень Основного закону, а також необхідності відповідних змін до Законів України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про громадські об'єднання». Відповідні зміни повинні стосуватись розширенню правового статусу діяльності іноземних громадських організацій, який би стосувався спрощеному порядку реєстрації іноземної організації без офіційного працевлаштування для іноземців, а також в наданні більших можливостей громадським організаціям займатись воєнною та гуманітарною допомогою для Збройних сил України (далі – ЗСУ) під контролем держави. Також новели повинні стосуватись можливості створення іноземцями професійних спілок. Задля розвитку волонтерського руху в сучасних умовах війни, зміни у чинному законодавстві про волонтерську діяльність в Україні не повинні обмежувати громадські організації та установи залучати іноземців та осіб без громадянства на території України або ускладнювати такий порядок.

Переконані, що в ході війни та загрози територіальної цілісності України держава повинна забезпечити одну з найважливіших форм партисипативної (учасницької) демократії на загальнодержавному рівні й локальному (місцевому) рівні для інститутів громадянського суспільства.

Стан опрацювання цієї проблематики. Громадянське суспільство – запорука існування та забезпечення демократичних перетворень в Україні. Проблематика дослідження достатньо широко висвітлена у юридичній літературі, зокрема, у роботах О. Скрипнюка, В. Ковальчука, І.Жаровської, А. Колодія, В. Федоренка, М. Кельмана, В. Кравчука, С. Ковальчук та ін. Однак, у зв'язку із воєнними подіями, сьогодні необхідне подальше дослідження правових проблем ста-

новлення, розвитку та захисту громадянського суспільства.

Метою статті є здійснення комплексного науково-практичного дослідження реформування та вдосконалення взаємодії громадянського суспільства й органів публічної влади в умовах повномасштабної збройної агресії проти України.

Виклад основного матеріалу. З першого дня військової агресії Українське суспільство та влада об'єдналися задля спільної мети, а саме перемоги над окупантом. В період війни влада подбала про діяльність благодійних організацій та громадських об'єднань. Нещодавно Постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги» від 05.03.2022 № 202 (далі – Постанова № 202) встановив, що в умовах воєнного стану не поширюються встановлені законодавством вимоги щодо отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги від юридичних та фізичних осіб – резидентів та нерезидентів. Тож в регіонах, де ведуться активні бойові дії дозволено не вести облік благодійної чи гуманітарної допомоги взагалі. Також відповідно дозволено не звітувати про отримання та використання такої допомоги [1]. Враховуючи відповідні зміни можна прослідкувати такі переваги: по-перше, благодійні надходження на рахунок неприбуткової організації не оподатковуються; по-друге, наявність зареєстрованої організації спрощує закупівлю всього необхідного за кордоном та його ввезення в Україну; по-третє, створення юридичної особи дозволяє краще організувати внутрішні процеси та збільшує довіру людей до різних громадських об'єднань.

Волонтери та волонтерські організації роблять вагомий внесок для вирішення соціальних та гуманітарних проблем в Україні, при цьому заощаджують кошти Державного бюджету. З метою збільшення обсягів запровадження міжнародного досвіду волонтерської допомоги громадські організації залучають до своєї діяльності українських та іноземних волонтерів.

Слід підкреслити, що в стані війни України запорука перемоги нашої держави полягає в послідовній та нормативно встановленій взаємодії громадянського суспільства і органів публічної влади. Наприклад, з метою допомоги Збройним Силам України, Територіальній обороні міст, потерпілим громадянам та біженцям створено «Благодійний фонд «Слава Україні», який є офіційним партнером Верховної Ради України. Команда фонду активно здійснює координацію міжнародної гуманітарної допомоги, організацію її отримання та поширення за напрямками призначення: 1) отримання благодійної фінансової допомоги з подальшим забезпеченням пріоритетних потреб ЗСУ, тероборони та цивільних мешканців під контролем Верховної Ради України; 2) забезпечення бійців

різних категорій захистом/амуніцією; 3) забезпечення необхідними медикаментами [2]. Ще одним яскравим прикладом є створення Інтернет платформи «Співдія» за спільної ініціативи Координаційного Штабу з гуманітарних та соціальних потреб та волонтерських організацій. Метою діяльності платформи є опрацювання звернень громадян на гарячу лінію, які потребують різного роду допомоги. Верифіковані волонтери в режимі реального часу допомагають громадянам – збирають всі потреби та наявні ресурси, оперативно відправляють гуманітарну допомогу та медичні засоби тим, хто цього потребує найбільше, а саме: населенню та волонтерам, установам, що приймають вимушено переміщених осіб, шелтерам [3]. Співдія координується за підтримки гуманітарного штабу з координації гуманітарної допомоги Офісу Президента України, Міністерства молоді та спорту, Міністерства розвитку громад та територій України, Міністерства охорони здоров'я та Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, Благодійним фондом «Повір у себе» за підтримки програми «Мріємо та діємо» Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) в Україні, що реалізується IREX. Завдяки такій взаємодії між громадянським суспільством та владою збираються всі наявні потреби та ресурси, які допомагають населенню під час повномасштабної війни. Війна довела, що український народ незламний та має великі цілі спрямовані на вступ до Європейського Союзу та НАТО і жоден ворог не зможе стати перепорою на цьому євроінтеграційному шляху. Влада усвідомлює, що позиція та роль громадянського суспільства надзвичайно важлива та вагома для перемоги над спільним ворогом.

З перших днів війни молодіжні волонтерські організації, молодіжні центри та простори, молодіжні ради стали тилом для допомоги жителям населених пунктів та внутрішньо переміщеним особам. Саме тому, за результатом зустрічі Міністерства молоді та спорту України спільно з представниками Координатора проектів ОБСЄ в Україні було досягнуто домовленостей щодо підтримки українців під час війни у напрямках: 1) розвитку громадянського суспільства; 2) надання гуманітарної допомоги цивільному населенню під час війни; 3) забезпечення сталої діяльності молодіжних центрів та просторів, молодіжних громадських організацій та молодіжних працівників. На цьому координація громадського суспільства та органів державної влади не зупиняється. 11 квітня 2022 року українські експерти разом з компаніями Artelligence, YouControl та з боку підтримки ЗСУ створили спеціальний застосунок «ТиХто». За допомогою додатку всі бажаючі зможуть виявляти та перевіряти підозрілих осіб. Розробка значно спростить перевірку осіб на пункту пропуску та блок-постах з економією часу [4].

Ми пересвідчилась в тому, що інститути громадянського суспільства відіграють активну роль у сприянні боротьби за незалежність та відновленні миру в Україні. На сьогодні, враховуючи роль громадянського суспільства у різних сферах суспільного життя, створення сприятливих умов для його розвитку та налагодження взаємодії з його інститутами є важливим завданням органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Правові засади державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства закладені у Конституції України, законах України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики», «Про місцеве самоврядування в Україні», а також законах України, що визначають правовий статус та засади діяльності інститутів громадянського суспільства, а саме у законах України «Про громадські об'єднання», «Про благодійну діяльність та благодійні організації», «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності», «Про організації роботодавців, їх об'єднання, права і гарантії їх діяльності», «Про свободу совісті та релігійні організації», «Про професійних творчих працівників та творчі спілки», «Про органи самоорганізації населення», Указом Президента України «Про Національну Стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки». Слід звернути увагу на те, що попередня Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016-2020 роки, залишилися без належної уваги. Зокрема, актуальними залишаються питання щодо спрощення і скорочення строків реєстрації громадських організацій, удосконалення інструментів подання документів в електронній формі, розширення кола суб'єктів реєстрації. Проте, можна спостерігати певні позитивні зміни. Про що свідчить, зокрема, міжнародний Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства, який протягом 2014-2019 років зафіксував в Україні лише незначне покращення ситуації у сфері організаційної спроможності інститутів громадянського суспільства, їх фінансової життєздатності та розвитку інфраструктури громадського сектору [5]. З метою зрушень у законодавчому полі для організації громадянського суспільства (далі – ОГС) міжнародними експертами було здійснено міжнародний моніторинговий звіт «Барометр ОГС: оцінка середовища для громадянського суспільства у країнах Східного партнерства» (червень 2019 – липень 2020). Ціль проекту полягає у регулярному та системному моніторингу середовища, в якому працюють організації громадянського суспільства (ОГС) Східного партнерства. Він зафіксував ряд проблем у сфері правового забезпечення консультацій з громадськістю в Україні, захисту свободи мирних зібрань, безпеки громадських активістів тощо. Сподіваємось, що прийнята нова Національна Стратегія сприяння розвитку громадянського суспільства в

Україні на 2021-2026 роки призведе у відповідність інститути громадянського суспільства до кращих європейських і світових практик. Основними стратегічними її завданнями на наступні роки є: створення сприятливих умов для реалізації громадянами права на об'єднання, підвищення рівня залученості громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства, у тому числі шляхом забезпечення функціонування цілісної системи громадянської освіти та моніторингу її ефективності; популяризації переваг створення інститутів громадянського суспільства для спільного вирішення громадянами проблемних питань, захисту прав та інтересів, реалізації суспільно корисної діяльності, а також роз'яснення реєстраційних процедур; згаданого вище щодо спрощення і скорочення строків реєстрації, створення і припинення інститутів громадянського суспільства, удосконалення інструментів подання документів в електронній формі, розширення кола суб'єктів реєстрації; запровадження єдиного підходу до встановлення кінцевого бенефіціарного власника для інститутів громадянського суспільства; створення умов для фінансової підтримки інститутів громадянського суспільства органами державної влади та органами місцевого самоврядування, реалізація проектів, спрямованих на розвиток інфраструктури, у тому числі цифрової, яка створює умови для ефективного функціонування інститутів громадянського суспільства, сприяє поліпшенню доступу таких інститутів до навчання, комунікації, мережування, обміну ресурсами [6].

Попри те, що в Україні триває війна, контроль з боку інститутів громадянського суспільства за органами публічної влади не можна послаблювати. Завдання та функції держави повинні і надалі ґрунтуватися на підході «жодних рішень для громадянського суспільства без громадянського суспільства» та співпраці органів державної влади, органів місцевого самоврядування та інститутів громадянського суспільства на всіх етапах. Громадяни не повинні забувати здійснювати громадський контроль за діяльністю органів державної влади в період війни. Вважаємо за необхідне, щоб влада прислухалась до вимог суспільства щодо спрощення реєстрації для іноземних благодійних організацій. Відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 06 березня 2022 року № 209 «Деякі питання державної реєстрації в умовах воєнного стану та внесення змін до Постанови Кабінету Міністрів України від 28 лютого 2022 р. № 164». Відповідний порядок спростив порядок реєстрації для національних благодійних організацій, але не для іноземців засновників. Однією з основних проблем у реалізації благодійної діяльності де засновником виступає іноземна благодійна організація потрібно ряд вимог: 1) документ про її реєстрацію, завірений згідно із законодавством країни, де зареєстрована організація-за-

сновник; 2) довіреність на осіб, які займатимуться реєстрацією благодійної організації в Україні; 3) документи на керівника. Отже, при призначенні керівником благодійної організації особи з українським громадянством відповідна процедура буде простішою, оскільки для керівника-іноземця необхідно отримати ідентифікаційний номер (картку платника податків) та дозвіл на працевлаштування в Україні. Найпростіше в такому випадку для іноземця є можливість долучитись до вже існуючих благодійних організацій.

Доцільно згадати про зареєстрований проект Закону України «Про внесення змін до деяких законів України щодо підтримки волонтерської діяльності» № 4521 від 18.12.2020 р., який передбачує ускладнення процедури залучення іноземних волонтерів. Проект передбачає зміну процедури залучення волонтерів: з повідомної на дозвільну. «Наразі громадські організації для залучення іноземців чи осіб без громадянства до волонтерської діяльності лише інформують компетентні органи про це. А якщо документ ухвалить, то потрібно буде отримувати дозвіл у Мінсоцполітики, а самих волонтерів перевірятимуть Міністерство внутрішніх справ та Служба безпеки України. Крім того, громадські організації теж очікуватиме перевірка» [7]. Вважаємо, ситуація яка склалась сьогодні в Україні, такого роду проект закону недоцільно приймати, так як він передбачає обмеження розвитку національного та міжнародного волонтерства.

Дискусія щодо необхідності оцінювання ефективності державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства вже давно триває в Україні. До 24 лютого 2022 року, ані влада, ані інститути громадянського суспільства не виробили дієвих фактичних та юридичних критеріїв, в тому числі індикаторів для оцінювання їхньої спільної ефективності. Експертами давно було піднято питання щодо пропозицій оцінення ефективності реалізації державної політики за критерієм відповідності національного законодавства щодо діяльності інститутів громадянського суспільства європейським стандартам. Безпосередньо, громадянське суспільство являється ефективним засобом розвитку суспільства, як ключову ланку розбудови в Україні демократичної, правової держави. Саме зараз, в період війни настав цей момент коли підвищення організації інститутів громадянського суспільства є вкрай важливим та актуальним.

На думку Ковальчук С.В., «для реформування та вдосконалення механізмів взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в Україні, як демократичної та правової держави необхідними є зміни до Конституції України, які б доповнювали Основний закон розділом про громадянське суспільство. Такий розділ мав би структурно знаходитися в Конституції України піс-

ля розділів про конституційний лад та про права і свободи людини і громадянина» [8, с. 170].

Висновки. У зв'язку із зростаючою роллю громадських організацій як інститутів громадянського суспільства під час війни, вважаємо, за необхідне внести наступні зміни на законодавчому рівні:

1. Першочергово, виходячи з досвіду країн європейської демократії необхідно на рівні законодавства України надати можливість створення іноземцями професійних спілок. Здійснити це можна за допомогою внесення змін до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», а саме передбачити можливість створення професійних спілок іноземцями на рівні з громадянами України.

2. Внесення змін до Закону України «Про благодійну діяльність та благодійні організації» в контексті спрощення порядку заснування та реєстрації іноземної благодійної організації.

3. Вважаємо за доцільне, прийняття одного уніфікованого Закону України «Про неурядові громадські організації», який би врегульовував правовий статус і діяльність національних та іноземних громадських організацій та їх різновидів: благодійних організацій, дитячих і молодіжних громадських організацій, релігійних організацій, професійних спілок, асоціацій.

4. Після завершення війни в Україні, необхідними будуть зміни до Конституції України. Так, згідно статті 36 Конституції України закріплює право на свободу об'єднання в громадські організації лише за громадянами України. Натомість частиною першою статті 7 Закону України «Про громадські об'єднання» визначено, що «засновниками громадської організації можуть бути як громадяни України, так іноземці та особи без громадянства, які перебувають в Україні на законних підставах». Таку невідповідність між положеннями норм Основного закону й статті 7 Закону України «Про громадські об'єднання» слід виправити відповідними змінами до Конституції України. Удосконалити структурно текст Конституції України можна двома способами. Перший спосіб передбачає зміну Конституції України шляхом викладення її норм у новій редакції, де розділ перший мав би стосуватися питань конституційного ладу, другий – статусу людини і громадянина, а третій – питанням громадянського суспільства та засад його функціонування з органами публічної влади. Другий спосіб передбачає доповнення Конституції України окремим розділом III-1 Громадянське суспільство, в якому повинні бути закріплені норми, які б визначали поняття громадянського суспільства, суб'єктів громадянського суспільства, закріплювали б принципи взаємодії між інститутами громадянського суспільства та органами публічної влади, обов'язків громадський контроль за діяльністю органів публічної влади та немож-

ливість держави втручатися у діяльність інститутів громадянського суспільства не інакше як у виняткових випадках, які визначені законом.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Про Деякі питання отримання, використання, обліку та звітності благодійної допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 05 березня 2022 року № 202. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/deyaki-pitannya-otrimannya-vikoristannya-obliku-ta-zvitnosti-blagodijnoyi-dopomogi-202> (дата звернення 10.04.2022 р.).
2. При Верховній Раді України створено «Благодійний фонд «Слава Україні». Голос України. Газета Верховної Ради України. URL: <http://www.golos.com.ua/article/357650> (дата звернення 11.04.2022 р.).
3. "Співдія" - офіційна платформа для об'єднання волонтерських та державних ініціатив з гуманітарної допомоги в час війни. URL: <https://koda.gov.ua/spivdiya-oficijna-platforma-dlya-obyednannya-volonterskyh-ta-derzhavnyh-inicziatyv-z-gumanitarnoyi-dopomogy-v-chas-vijny/> (дата звернення 11.04.2022 р.).
4. В Україні створили програму Ти хто для миттєвої перевірки осіб URL: <https://tv7plus.com/v-ukrayini-stvoryly-programu-ty-hto-dlya-myttyevoyi-perevirky-osib/> (дата звернення 13.04.2022 р.).
5. Індекс сталості розвитку організацій громадянського суспільства. URL: <http://www.ucipr.org.ua/publicdocs/Ind.pdf> (дата звернення 09.04.2022 р.).
6. Про Національну Стратегію сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2021-2026 роки: Указ Президента України від 29.09.2021 р. № 487/2021. Відомості Верховної Ради України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/487/2021#Text> (дата звернення 02.04.2022 р.).
7. Україна може залишитись без іноземних волонтерів: Рада готується ухвалити дискримінаційний законопроект. URL: <https://zmina.ua/event/ukrayina-mozhe-zalyshytysya-bez-inozemnyh-volonteriv-rada-gotuyetsya-uhvalyty-dyskryminacziynuj-zakonoprojekt/> (дата звернення 02.04.2022 р.).
8. Ковальчук С.В. Правові засади взаємодії громадянського суспільства та органів публічної влади в умовах становлення демократичної правової держави. дис. на здоб. д-ра філос. Національний у-т "Львівська політехніка", Львів, 2019. 216 с.
9. Конституція України : Конституція, Закон від 28.06.1996. № 254к/96- ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141 (зі змінами) (дата звернення 05.04.2022).
10. Про благодійну діяльність та благодійні організації : Закон України від 05.07.2012 р. № 5073-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №25. Ст. 252 (зі змінами). (дата звернення 01.04.2022).
11. Про громадські об'єднання: Закон України від 22.03.2012. №4572-VI. Відомості Верховної Ради України. 2013. №1. Ст. 1 (зі змінами). (дата звернення 11.04.2022).